

ششمین همایش جرم‌شناسی و پیشگیری از ارتکاب جرم، خودکشی و انحرافات جوانان

نهاد برگزار کننده همایش: بنیاد علمی و حقوقی قانون یار

(با همکاری و حمایت معنوی دادگستری بروجرد، دانشگاه امام صادق، انجمن علمی معارف دانشگاه شهید بهشتی، دانشگاه لرستان، آموزش و پرورش، دانشگاه آزاد رفسنجان، سازمان ارشاد اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه و....)

سردبیر علمی و مسئول برگزاری همایش: دکتر بهنام اسدی (نماینده مقالات در ۸ پایگاه ملی و بین المللی)
تاریخ برگزاری همایش: ۲۹ آذرماه ۱۴۰۲ شماره مقاله: ۲۸/۲۲۴۸۹ رده بندی کنگره: ب ۵۶/۶۷۷۷

عوامل مؤثر حقوقی و اجتماعی بطلان معاملات

در مواد ۲۱۷ و ۲۱۸ قانون مدنی

مهدی ابراهیمزاده

چکیده

در پژوهش حاضر مؤلف به دنبال این است که چه عواملی باعث بطلان معامله در مواد ۲۱۷ و ۲۱۸ ق.م.می شوند، که پس از تحقیق و بررسی مطالعات محققین پیشین و نظرات علمای حقوق منتج به این شد که طبق ماده ۲۱۷ ق.م.معاملاتی باطل هستند که جهت یا انگیزه طرفین نامشروع باشد، مشروط بر این که در حین عقد تصریح شود وگرنه عقد صحیح است؛ حتی اگر طرف مقابل آگاهی لازم از نامشروع بودن جهت معامله را داشته باشد. اما طبق ماده ۲۱۸ ق.م.معاملاتی باطل هستند که صوری باشند؛ نه معامله به قصد فرار از دین واقعی که بین طرفین صحیح و نافذ است و نسبت به طلبکاران غیرنافذ که در این حالت اختیار تنفیذ، یا رد آن با طلبکاران می باشد.

واژگان کلیدی: معامله، بطلان معامله، مواد ۲۱۷، مواد ۲۱۸

مقدمه

مطابق ماده ۱۹۰ ق.م.م. مشروعیت جهت، یکی از شرایط اساسی صحت معاملات به حساب می‌آید. درخصوص شرط تأثیر آن در ماده ۲۱۷ ق.م. آمده است که برای تأثیر جهت نامشروع (یعنی بطلان قرارداد)، باید تصریح نسبت به آن صورت پذیرد، بنابراین در صورت علم یکی از طرفین به جهت نامشروع طرف مقابل، قرارداد صحیح می‌باشد، این درحالی است که این مسئله در بین فقهای امامیه اختلافی است، به نحوی که برخی آن را جایز و برخی باطل می‌دانند.^۱

طبق بند چهار ماده ۱۹۰ ق.م. یکی از شرایط صحت معامله این است که انگیزه معامله مشروع باشد مثل اینکه ساختمانی جهت تأسیس قمارخانه یا تشکیل مرکز و مکان فساد اجاره داده می‌شود، آن معامله باطل است؛^۲ پس انگیزه‌ای که سبب رضایت شخص نسبت به انجام معامله گردد مشروع است؛ هرآنچه که مخالف با قواعد آمره باشد نامشروع است. درخصوص ماده ۲۱۷ ق.م. که از واژه جهت استفاده شده، پیشینه این واژه برخلاف حقوق فرانسه در قوانین مدنی آلمان، سوئیس و لهستان، جهت تعهد یکی از شرایط اساسی اعتبار معاملات می‌باشد و برخلاف ق.م.ف. در قانون مدنی ایران سخنی از جهت تعهد به میان نیامده و آنچه مورد تصریح قرار گرفته، جهت معامله است. همچنین به موجب ماده ۱۱۳۱ ق.م. مصر، تعهداتی که فاقد جهت بوده و جهت آنان، نادرست و یا غیرقانونی باشد، منشأ اثر نیستند.^۳

اما ماده ۲۱۸ ق.م. که در سال ۱۳۷۰ نسخ شده است، مقرر می‌کند که «هرگاه معلوم شود که معامله به قصد فرار از دین واقع شده است و آن معامله نافذ نیست».

^۱. سلیمان کلواتق، امین؛ راغبی، محمدعلی و مرتاضی، احمد، آموزه‌های فقه مدنی، پاییز و زمستان ۱۳۹۸- پرتال جامع علوم

انسانی <http://ensani.ir>.

^۲. http://www.dadfaran_dadandish.com

^۳. <https://wikihooyhoogh.net>

قصد فرار از دین نیز یکی از جهات نامشروع است که منظور از آن همان انگیزه فرار از دین است، اما بین جهت نامشروع (مفاد ماده ۲۱۷ ق.م.) و انگیزه فرار از دین دو تفاوت اساسی زیر است:

یک اینکه جهت نامشروع سبب بطلان عقد است، در صورتی که انگیزه فرار از دین در ماده ۲۱۸ سابق، فقط سبب عدم نفوذ بود. دوم اینکه جهت نامشروع وقتی سبب بطلان عقد است که مورد تصریح قرار گیرد، در حالی که انگیزه فرار از دین حتی اگر بیان نشده باشد، سبب عدم نفوذ معامله می‌بود.^۱ مقاله حاضر ضمن بررسی و تفسیر مواد ۲۱۷ و ۲۱۸ ق.م. و مقایسه بین آنها منتج به این شد که این دو ماده در شرایطی باهم تفاوت اساسی دارند که به شرح آن می‌پردازیم.*

بخش اول: تفسیر ماده ۲۱۷ ق.م

در معامله لازم نیست که جهت آن، تصریح شود ولی اگر تصریح شده باشد باید مشروع باشد والا معامله باطل است.

بند اول: جهت

جهت معامله در حقوق ایران عبارت است از غرض و هدف اصلی که معامله کننده از عقد قرارداد داشته است. جهت امری شخصی و متغیر است که هریک از معامله‌ین را به انجام معامله وامی‌دارد. مثلاً یکی خانه می‌خرد برای اینکه در آن سکونت کند، دیگری خانه می‌خرد، به منظور اینکه آن

^۱. <https://www.Mbri.ac.ir>

* جهت اطلاع بیشتر رجوع به کتاب بررسی تطبیقی ماده ۲۱۷ و ۲۱۸ ق.م. از مؤلف انتشارات قانون یار چاپ

را بفروشد و از این راه سود ببرد. این اغراض و دواعی در صورتی که انگیزه اصلی برای انشاء باشد جهت نامیده می شود.^۱

ممکن است طرفین قرارداد جهت معامله را به هیچ وجه ذکر نکنند: کسی که خانه می خرد لازم نیست بگوید به چه منظوری آن را خریداری می کند، لیکن اگر جهت در قرارداد تصریح شده، باید مشروع باشد، پس اگر کسی به منظور تأسیس قمارخانه یا مرکز فحشا خانه ای بخرد و در قرارداد نیز صریحاً جهت ذکر شود. معامله باطل خواهد بود.^۲

منظور از کلمه مشروع در ماده ممنوع نبودن از طرف قانون است بنابراین هر عملی که از طرف قانون منع نشده باشد مشروع است (مستنبط از ماده ۳۴۸ ق.م. در مورد بیع)^۳

جهت تعهد در عقود گوناگون سبب تعهد در هر سنخ از قراردادها یکسان است بدین ترتیب:

(۱) در عقود معرض: جهت تعهد هریک از دو طرف اجرای تعهد طرف دیگر است. در اثر این عامل، بین دو تعهد متقابل رابطه ای به وجود می آید، که مانند رابطه علت و معلول در امور مادی و خارجی است.

در نتیجه این رابطه، هرگاه یکی از دو طرف از انجام دادن تعهد خود امتناع کند، یا در اثر حوادث قهری قادر به آن نباشد. طرف دیگر حق دارد به نوبه خود از ایفای به عهد خودداری کند. همچنین، اگر تعهد یک طرف به دلیلی باطل باشد. دین متقابل آن نیز ساقط می شود.

۲. صفایی، دکتر سیدحسین، قواعد عمومی قراردادها، جلد دوم، انتشارات میزان، چاپ نوزدهم، پاییز ۱۳۹۳، ص ۱۳۸.

۳. <https://vakil.vip>

۴. امامی، دکتر سید حسن، حقوق مدنی، جلد اول، انتشارات اسلامیه، چاپ سی و چهارم، سال ۱۳۹۲، ص ۲۶۵) به نقل از (VIP).

۲) در عقود رایگان: جهت تعهد، دارا کردن طرف و قصد بخشش به او است. چنانکه، جهت تعهد واهب این است که متهد بطور مجانی مالک عین موهوبه شود، و غرض موصی از وصیت تملیک مجانی به موصی له است.

۳) در عقودی که قبض شرط صحت آن است. مانند رهن و حق انتفاع، طرف عقد متعهد می-شود که مال موضوع عقد را همانگونه که گرفته است پس بدهد، وصیت این تعهد قبض مال از جانب اوست.

۴) در مواردی که شخص متعهد به دادن مبلغی پول به دیگری می‌شود: جهت تعهد وجود دینی است که از پیش به او داشته است، برای مثال، هرگاه وارثی در برابر موصی له تعهد به دادن پول کند، یا مجرمی ملتزم شود که مبلغی به عنوان جبران خسارت به زیان دیده بپردازد، سبب تعهد، دینی است که در اثر وصیت یا وقوع جرم برای متعهد پیدا شده بوده است^۱.

بند دوم: جهت نامشروع

جهت یا انگیزه تشکیل عقد، گاهی با نظم عمومی تعارض پیدا می‌کند. در این صورت اعتبار بخشیدن به عمل حقوقی مزبور از سوی قانون که خود پاسدار نظم جامعه است. در راستای فراهم کردن زمینه پیدایش اختلال در نظم است. مثلاً معتبر و لازم‌الاجرا شناختن عقد بیع یک ساختمان که انگیزه خریدار آن تأسیس قمارخانه یا مکان فساد در آن ساختمان باشد. گونه‌ای کمک به خریدار برای دستیابی به این انگیزه غیرقانونی و در نتیجه اقدامی بر ضد هدفی است که قانون برای تأمین آن وضع شده است. اگرچه اجرای انگیزه مزبور خود عملی مجرمانه و قابل مجازات است.

۱. کاتوزیان، دکتر ناصر، اعمال حقوقی، انتشارات شرکت سهامی انتشار، چاپ شانزدهم، سال ۱۳۹۵، ش ۱۴۴، (به نقل از VIP).

به همین دلیل قانون مدنی در ماده ۲۱۷ وجود انگیزه نامشروع در طرف معامله را در صورتی که بدان تصریح شود، سبب بطلان معامله اعلام کرده است.

براساس این ماده در معامله لازم نیست که جهت آن تصریح شود اما اگر تصریح شده باشد، باید مشروع باشد؛ در غیر این صورت معامله باطل است.

بند سوم: شرایط تأثیر جهت نامشروع

با لحاظ ماده ۲۱۷ ق.م.م معلوم می‌شود که برای تأثیر جهت نامشروع در بطلان عقد، اجتماع شرایطی ضروری است و در صورت فقدان یکی از این شرایط نمی‌توان عقد را باطل دانست. به این صورت که وجود واقعی انگیزه نامشروع در یکی از دو طرف لازم است. همچنین این انگیزه نامشروع نسبت به فردی که این انگیزه را دارد، باید بی‌واسطه و مستقیم باشد. مورد دیگری که باید به آن تأکید کرد، این است که انگیزه نامشروع باید بارز و روشن باشد و هیچ شکی در آن نرود، در نهایت نیز باید گفت که مهمترین شرط برای تأثیر جهت نامشروع و باطل شدن عقد، تصریح به آن جهت نامشروع در عقد است. بنابراین اگر هریک از این شرایط وجود نداشته باشد، جهت نامشروع نمی‌تواند منجر به بطلان عقد شود.^۱

بخش دوم: تفسیر ماده ۲۱۸ ق.م.

معامله به قصد فرار از دین را نباید با معامله صوری اشتباه کرد. در معامله صوری اصولاً قصد انشای معامله که عامل سازنده و خالق عقد است وجود ندارد و صرفاً صورت ظاهری از عقد به- منظور گمراه کردن اشخاص ثالث به نمایش گذاشته می‌شود و بدیهی است که چنین عقدی به- دلیل فقدان قصد انشاء در عالم حقوق واقع نمی‌شود یا به تعبیر دیگر، چنین معامله ظاهری باطل است. مانند اینکه مدیون برای خارج کردن مال خود از دسترس طلبکاران، آن را به صورت ظاهر

۱. برگرفته از روزنامه حمایت تاریخ انتشار ۱۳۹۴/۰۲/۲۳ به نقل از <https://www.dadran.ir>

به یکی از خویشاوندان خود می‌فروشد تا پس از رفع تعقیب طلبکاران، خریدار ظاهری آن را مجدداً به مدیون برگرداند، در صورتی که معامله به انگیزه فرار از دین، یک معامله واقعی است که طرفین آن، دارای قصد انشای معامله هستند، منتهی انگیزه شخص انتقال‌دهنده آن است که واقعاً مال را از مالکیت خود خارج سازد تا طلبکاران نتوانند آن را در برابر طلب خویش بازداشت و طلب خود را از محل انتقال آن استیفا کنند.^۱

ماده ۲۱۸ سابق ق.م. معامله به قصد فرار از دین را به لحاظ نادیده گرفته شدن حقوق طلبکاران غیر نافذ اعلام کرده بود. وجود قصد انشا در این معامله سبب تحقق عقد در عالم اعتبار می‌شود منتهی چنین عقدی به علت ارتباط موضوع آن با حقوق اشخاص طلبکار، فاقد نفوذ و اثر قانونی است که با تنفیذ ایشان نافذ و با رد ایشان باطل می‌شود. در این حکم تفاوتی بین عقود معوض و غیر معوض وجود ندارد.^۲ لذا اکثر حقوقدانان بعد از انتساب حکم بطلان مذکور در ماده به صوری بودن معامله، حکم معامله‌ی به قصد فرار از دین را که بطور واقعی انجام گرفته، با تفاسیر متعددی تحلیل کرده و هیچ‌یک حکم به بطلان آن را نداده‌اند، بلکه برخی نظر به نافذ بودن معامله به قصد فرار از دین و گروهی نیز به عدم نفوذ آن رأی داده‌اند و تفاسیری همچون «انتساب بطلان به صوری بودن معامله» «لحاظ وجود حق برای طلبکار نسبت به عین اموال بدهکار در معامله‌ی به قصد فرار از دین»، «ملازم بودن معامله‌ی به قصد فرار از دین با تزییع حق طلبکار»، «قصد فرار از دین، به عنوان انگیزه‌ی معامله‌ی صوری»، «صوری بودن به عنوان وصف معامله‌ی به قصد فرار از دین» را ارائه کرده‌اند.^۳ لذا انگیزه فرار از دین هر چند از امور روانی و نوعاً مخفی است، اما می‌توان به کمک قرائن و اوصاف و احوال کشف شود، از جمله:

^۱. <https://vakil.vip>

^۲. شهیدی، دکتر مهدی، تشکیل قراردادها و تعهدات، جلد اول، انتشارات مجد، چاپ یازدهم، سال ۱۳۹۴،

شش/ص، ۳۰۰، ۳۴۸/۳۰۱

^۳. سلیمان کلوانق و همکاران <https://www.sid.ir>

۱- تقارن زمان معامله با موعد مطالبه طلب بستانکار

۲- فروختن مال به ارزانتر از قیمت واقعی

۳- شخصیت طرف معامله، مانند آن که مدیون، اموال خود را به یکی از خویشاوندان خود، یا یکی از دوستان صمیمی خود انتقال دهد.

۴- گواهی گواهان دایر بر فرار مدیون درمورد وجود آن، قاضی را درمورد این انگیزه قانع سازد.^۱

بخش سوم: تفاوت ماده ۲۱۸ سابق ق.م با ماده ۲۱۷ ق.م

مبنای اصلی مقررات ماده ۲۱۸ سابق ارتباط دیون با دارایی مدیون بوده است نه وجود جهت نامشروع در شخص مدیون، هرچند که وجود انگیزه فرار از دین نیز در عدم نفوذ معامله مدیون مؤثر است. به جهات بالا دو تفاوت اساسی بین معامله با جهت نامشروع و معامله به قصد فرار از دین را باید مشخص کرد:

۱- تفاوت از حیث حکم معامله

همانطور که ماده ۲۱۷ ق.م مقرر می‌دارد وجود جهت نامشروع در صورتی که در عقد تصریح شود، سبب بطلان معامله خواهد بود، در صورتی که معامله به قصد فرار از دین غیرنافذ است.

۲- تفاوت از جهت شرط تأثیر

برای اینکه جهت نامشروع سبب بطلان معامله شود، طبق ماده ۲۱۷ ق.م جهت نامشروع باید به هنگام عقد تصریح شود، درحالی که برای تأثیر انگیزه فرار از دین در معامله مدیون، تصریح به این انگیزه لازم نیست و در صورت اثبات وجود این انگیزه معامله غیرنافذ خواهد شد.^۲

۱. پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران <https://www.Mbri.ac.ir>

۲. ابراهیم‌زاده، مهدی، معامله به قصد فرار از دین، انتشارات قانون‌یار، چاپ اول، سال ۱۴۰۱، صص ۹۰، ۹۱، شهیدی، دکتر مهدی، تشکیل قراردادهای تعهدات جلد اول، انتشارات مجد، چاپ یازدهم، سال ۱۳۹۴، ص ۳۵۵.

نتیجه گیری

طبق ماده ۲۱۷ ق.م.ج. جهت یا انگیزه اگر در عقد مصرح (تصریح) باشد باید مشروع و مخالف نظم عمومی و اخلاق حسنه نباشد والا معامله باطل است. همچنین اگر جهت نامشروع در عقد مصرح نباشد خدشه‌ای به عقد وارد نمی‌کند، حتی اگر عاقدین از این آگاهی داشته باشند. زیرا آگاهی بر جهت نامشروع نه اثر جزئی دارد نه اثر مدنی (مواد ۱۷۱۷ و ۱۷۱۸ ق.م.ا.ت.پ.ی) چون اغراض و دواعی عاقدین که قائم به شخص است و جنبه‌ی خصوصی دارد و دخالت در عقد ندارد، پس جهت معامله که همان اغراض و انگیزه متعاملین در انجام معامله است لازم نیست در عقد تصریح شود، ولی اگر تصریح شد باید مشروع باشد، لذا زمانی، جهت یا انگیزه باعث بطلان معامله می‌شود:

اولاً) جزء هدف اصلی متعاملین و نامشروع باشد. ثانیاً) در عقد تصریح شده باشد.

اما طبق ماده ۲۱۸ ق.م.ج. معامله‌ای که هم صوری باشد و هم به قصد فرار از دین، یعنی قصد نتیجه ندارد ولی قصد فعل دارد. فقدان قصد نتیجه که عنصر عمومی عقود است باعث ابطال معامله می‌شود. پس معامله‌ای در ماده ۲۱۸ باطل است که اولاً به قصد فرار از دین باشد. ثانیاً بطور صوری انجام شده باشد، که بین نویسندگان حقوقی اختلاف نظر موجود است.

عده‌ای معامله صوری را باطل می‌دانند ولی معامله به قصد فرار از دین را بین متعاملین نافذ و غیرنافذ استناد در برابر ثالث می‌دانند. زیرا معامله به قصد فرار از دین را نمی‌توان یکی از چهره‌های معامله با جهت نامشروع دانست. چون معامله به قصد فرار از دین به خودی خود تمام شرایط صحت را دارد منتها به دلیل برخورد با حق طلبکاران، قانونگذار به آنان حق داده است که بطلان معامله را از دادگاه بخواهند. به اضافه این که قصد فرار از دین در صورتی مانع نفوذ معامله می‌شود که به زیان طلبکاران باشد، وگرنه هیچ اثری ندارد. درحالی که بطلان قراردادی که جهت نامشروع دارد منوط به تحقق زیان‌های اجتماعی و شخصی نیست و پلیدی نیت کفایت می‌کند.

خلاصه این که ماده ۲۱۷ ق.م. معامله‌ای را باطل می‌داند که جهت آن نامشروع باشد و در حین قرارداد تصریح شود. ولی معامله‌ی صوری طبق ماده ۲۱۸ ق.م. باطل است و اما معامله به قصد فرار از دین واقعی باشد بین طرفین صحیح و نافذ است و نسبت به طلبکاران غیرنافذ که در این حالت اختیار تنفیذ یا رد آن با طلبکاران می‌باشد.

منابع و مآخذ

- ابراهیم‌زاده، مهدی، معامله به قصد فرار از دین، انتشارات قانون‌یار چاپ اول، سال ۱۴۰۱.
- امامی، دکتر میرسیدحسن، حقوق مدنی، جلد اول، انتشارات اسلامی، چاپ سی و چهارم، سال ۱۳۹۲.
- سلیمان کلوانق، امین؛ راغبی، محمدعلی و مرتاضی، احمد، آموزه‌های فقه مدنی، پاییز و زمستان ۱۳۹۸.
- شهیدی، دکتر مهدی، تشکیل قراردادها و تعهدات، جلد اول، انتشارات مجد، چاپ یازدهم، سال ۱۳۹۴.
- صفایی، دکتر سیدحسین، قواعد عمومی قراردادها، جلد دوم، انتشارات میزان، چاپ نوزدهم، پاییز ۱۳۹۳.
- کاتوزیان، دکتر ناصر، اعمال حقوقی، انتشارات شرکت سهامی انتشار، چاپ شانزدهم، سال ۱۳۹۵.

[http:// article. ensani.ir](http://article.ensani.ir)

<https://vakil.vip>

<https://wikihoghoogh.net>

<https://www.dadfaran dadahdish.com>

<https://www.dadran.ir>

<https://www.mbri.ac.ir>

<https://www.sid.ir>

جهت همکاری با بنیاد علمی قانون یار در راستای برگزاری سمینار، کارگاه های آموزشی، کنگره و نشست های علمی با موسسه تماس بگیرد ۵۲۶ و ۰۲۱۶۶۹۷۹۵۱۹ مدیر پژوهش ۰۹۱۹۶۷۴۸۶۲۵

6th scientific conference of Ghanonyar Institute at the national level

ششمین همایش ملی جرم‌شناسی و پیشگیری از ارتکاب جرم، خودکشی و انحرافات جوانان در جامعه

**مشاره ۲۴ ساعت به پژوهشگران
در خصوص نگارش و ارسال مقالات
۰۹۱۹۶۷۴۸۶۲۵**

مخبرهای پذیرش مقالات پژوهشگران:

- ۱- پژوهش های مربوطه در حوزه پیشگیری از ارتکاب جرم و خودکشی
- ۲- شناخت علل و عوامل انحرافات جوانان در جامعه و ارائه راهکار عملی
- ۳- بررسی لزوم رعایت حجاب و آثار و پیامدهای آن در جامعه
- ۴- راهکارهای مبارزه با فقر، بی حجابی و فساد، اعتیاد، طلاق و
- ۵- پژوهش های مربوطه در راستای عدالت کیفری و عدالت ترمیمی
- ۶- تاثیر کیفر و مجازات در تکرار جرم و دستیابی به جامعه ای سالم
- ۷- شناسایی معضلات و اسباب های اجتماعی و ارائه راهکار حل مشکل

ایمیل همایش برای ارسال مقالات LOLOMENSANI@YAHOO.COM	مدیر هیات سیاستگذاری همایش دکتر سیدمصطفی حسینی
شماره تماس های دبیرخانه همایش ۰۲۱۶۶۹۷۹۵۱۹ و ۵۲۶	مکان و زمان برگزاری همایش ۲۹ آذر- سالن همایش سازمان ارشاد پروچرد

لوگو حامیان معنوی و برگزار کنندگان همایش

ششمین همایش جرم شناسی و پیشگیری از ارتکاب جرم، خودکشی و انحرافات جوانان (نهاد برگزار کننده: بنیاد علمی و حقوقی قانون یار) - پروچرد- ۱۳۰۸